

KÜLMKING EESTIS

107. Ajalehe toimetaja, kes põllutööst midagi ei teadnud, tahtis korra põllumehigi õpetada. Ta kirjutas oma lehes: Kui põllumehel loomatoidu puudus kätte tuleb, võtku põllumees rohelised prillid ja sidugu neid looma silmade ette. Roheliste prillide läbi vaadates on lojaste silma ees kõik roheline ja loomad söövad ära, mis iganes ette juhtub. – Nii tark õpetus. Paari päeva pärast tuli üks lehe lugija toimetaja juurde. „Mis te ilmaaegu paberit raiskate,“ ütles põllumees toimetajale. „Trükkige oma ajaleht ometi puulehtede peale, puulehed on ju palju odavamad, ei maksa midagi. Peale selle läheb leht siis palju paremaks. Praegu ei taha minu lehmad teie paberi lehti nende suuruse pärast ära süüa, aga kui te oma kirjutused puulehtede peale trükite, küll siis mu lehmad teie lehtedest jagu saavad.”

See ajalehe toimetaja tark õpetus tuli mulle külmkinga peale mõeldes meelde ja pani mu südame värisema. Ma kardan nimelt, et külmkingast kirjutades minu käsi viimaks ajalehe toimetaja viisi käib. Kõige paremini läheksin ma külmkingast vaikides mööda, aga Wiedemann sunnib mind temast kirjutama. Wiedemann näe, seab kodukäija ja külmkinga täiesti ühe pulga peale, pruugib kodukäija kirjelduses pea kodukäija, pea külmkinga sõna. Kodukäijast kirjutades ei või ma seega muud kui pian ka külmkingast kirjutama, keda ju Wiedemann esimesega ühte sulatab. Mina omalt poolt pian aga tunnistama, et ma külmkinga kohta midagi ei tea. Niipalju kui ma ülepea tähele pannud, ei tunne suuremaa rahvas sugugi külmkinga. Kusagilgi suurelt maalt saadud rahvaluule korjandustes ei leia ma külmkinga nime. Külmkinga isamaa on Saaremaa. Saares ainult tuntakse teda. Et ma Saarlane ei ole, on külmking mulle hoopis võeras. Ma tunnen siis külmkinga nii palju kui ma temast raamatutest lugenud ehk Saarlaste suust ta kohta teadust saanud. Raamatutest räägib peale Wiedemanni Holzmayeri „Osiliana” külmkingast. Rahvaluule korjandustes juhtub külmking koguni aru korral silma, sest et Saarlased ju sulge sundida ei taha ega palju rahvaluule korjandusi ette võtta ei armasta.

Nõnda kirjutab 1897. aastal Eisen oma raamatus „Kodukäijad” (78–79) tervelt paar lehekülge täis, ilma et esitaks midagi asjalikku materjali pääle selle, et ta „külmkinga kohta midagi ei tea”. Järgmisel 80. leheküljel Eisen võtab kokku Wiedemanni ja Holzmayeri teated külmkingast ja siis lhk. 81–82 andmed oma kogudest, mis näivad põlvnevat kõik üheltainsalt isikult (J. Anger) Kihelkonnast (E 25528) (Üksainus oktaav-leheküljekene Eiseni enese üleskirjutet teksti), – ja see moodustabki siis kõik kokku ainsa „eriuurimuse”, mis ilmud senini külmkinga kohta (oma „Eesti Mütoloogias” Eisen läheb külmkingast tõesti „vaikides mööda” ega maini seda nime üldse mitte).

Tegelikult aga sugemeid külmkingast on siiski vähe enam, ja isegi kirjanduses see nimi esineb ka veel mujal pääle Eiseni mainitud Holzmayeri (Osiliana I, 1872. a., lhk. 17–18, Nr. 1–6) ja Wiedemanni (Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, 1876. a., lhk. 424–426, 449, 457) (Oma suures eesti-saksa sõnaraamatus Wiedemann tõlgitseb külmkinga: 'Kobold, Gespenst in Menschengestalt, Geist eines Verstorbenen'). – Juba 1827. aastal

tähtis Saaremaa vanavara publitseerija Luce trükib oma raamatus „Wahrheit und Muthmassung, Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel” (lhk. 109) esimese märkuse külminga kohta: „Külmking (Kaltschuh) ist die Seele eines Verstorbenen, die sich weder zum Himmel noch zur Hölle qualificirt, also so lange auf der Erde herum irren muss, bis ein Wolf sie aufgefressen hat, und diese sollen sehr lüstern nach solchen Leckerbiesen seyn.” Edasi 1886. aastal Hurt 'i toimetet „Vana Kannel” I (lhk. 144, Nr. 98 B) sisaldab Põlva kihelkonna rahvalaulude hulgas kah külminga nime:

1 Küla naize', külmä' kängä',
Valla naize', vana hata',
Mis tie' meistä mötelete,
4 Vaezist latsist vaidelete?

Ja 1893. aastal soomlane Mustonen avaldab Helsingis oma Saaremaal kogutud rahvalaulude kogukese „Virolaisia Kansanrunoja, Vihukene Eesti Rahvalaulusid”, kus (lhk. 27–28, Nr. 31) esineb saarlaste rahvalaul Jaanist, kes röövib küla kaevul karja jootva Anni reele ja sõidutab surmani ehmund neuu teiste neidude sajatusel oma koju:

49 Kolistes toodi tuase,
50 Külminga kamberisse.
Tooge need tellid tuasse.
Kallis akkas kudumaie,
Külminga keavetama,
Kudus pääva, kudus teise,
55 Kopsis kolmandama maha.
Siis viis aia põlve peale,
Ja viis ämmä põlve peale,
„Vata siia, vata sõnna”,
Va(s)tasid vanad mõlemad:
60 See pole koolia kujutud,
Külminga keave(ta)tud.
Oh se on kuldani kujutud,
63 Se on raudise rabatud.

Laulule järgnevas seletuses Mustonen tõlgitseb külminga kummituseks, surnu varjukujuks, kolliks. Veel teine soomlane, Varonen oma raamatus „Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla” (1898. a., lhk. 25, 34, 36) mainib külminga nime, olgugi küll ainult Wiedemanni järele, kasutamata isegi eelmisel aastal ilmud Eiseni „Kodukäijaid”. – Ning lisades lõpuks trükitud materjalile juurde veel andmed meie käsikirjalisist kogudest (H, E, EVR, EmS, L) võime kokkuvõttes piiritella külminga praeguse esinemisrajooni Saare-, Muhu- ja osalt vast Hiiumaaga, kusjuures üksikud mälestised lasevad oletada selle mõiste tundmist varemini ka mandril (vt. § 115) (H III 25, 253 (5) on kirjutet üles küll Viljandi kihelkonnas,

kuid põlvneb suveks „suurele maale” tööle tulnud Valjala meestelt Lõune külast ja kuulub sellega Saaremaa vanavara repertuaari). Keeleliselt liitsõna esimene osa „kül” ei näi üldisemalt deklioneeruvat, vaid liitub „kingale” nominatiivis, olgugi et kirjutetakse vahel ka „külmad kingad” (H II 47, 275 (6)), „külma kinga” (E 42390 < Põide) jne. Wiedemann oma sõnaraamatus noteerib külminga paralleelkujuna külma king. Kord esineb isegi „Külm-Kink” (EVR XXI 22 < Pühalepa), mis seletub nähtavasti sõna ebaõige interpretatsiooniga mõistet mittetundva üleskirjutaja poolt. Ja kui soomlase Mustose transkribeeritud „külming” ei seletu samuti lihtsalt soome keele eksitava mõjuga, siis võiks olla siin tegu partitsiibi -nd > -n muutusega Saaremaal, mis on seda tõenäolisem, et sõna esineb sellisel kujul Mustose tekstis järjekindlasti (Ometi ei ole nende ridade kirjutajal õnnestunud leida ühtki muud lisateadet sõnakuju „külmand king” esinemisest, ja küllap see kahtlaseks jääbki).

108. Kui asuda nüüd analüseerima külminga olemust Eestis, siis satume siin niisama nagu Liivis üksteisest tugevasti erinevate kujutelmade rägastikku, sest eestigi külminga sisuniidid valguvad väätkasvena laiali ega võimalda vahenditult ligipääsu oma algupärajuurtele. Hakakem siis kohe raiuma mõisteteid ja arenemisradu sesse teaduslikult seni uurimata söötmaasse.

Kõigepäält juba „kinga” nimetus iseendast juhib meid otsima teatud sidet eestkätt külminga ja inimese vahel. Nõnda Wiedemann (LdE 426) kirjutabki muuseas, et päris elavad inimesed käivad külmingena hirmutamas ja narritamas teisi; need inimesed leitavat silmapilkselt surnud, niipea kui hundid murduvat külminga. Selline seletus sobib väga hästi üldinimliku ettekujutusega hinge eraldumisest kehast ja liikumisest iseseisva olevusena, ning külming oleks nii siis lihtsalt uueks väljendusvormiks tuulispää, libahundi, painaja ja teiste kõrval, kes kõik teatavasti pole ju muud midagi, kui elava inimese ja nimelt just nõia moondisi. Ei ole siis ime, et külming segineb kergesti teiste nõia moondistega ja esineb paha vaimuna ka tuulispää kujul, kes toovad inimesele igasugu haigusi (Osil. I 17, 2 < Sörve). Ning nõnda nagu hukub moondund nõid, niipea kui virutetakse terariistaga puruks tuulekeeris või lastakse hõbekuuliga maha libahunt või murtakse katki looma painav õlekõrs, hanguvars etc., – just niisama hukub siis ka elav nõid, kui hundid murravad ta moondise – külminga, nagu märgitud eelpool.

Edasi seletetakse, et külming pole mitte just elav nõid ise, vaid ainult nõia tehtud:

... võetakse tükk koera liha ja visatakse tuule sisse ülesse; kuhu läheb, seal teeb haigeks. Kellele külming kõige esite vasta, see haigeks. Õhtul saadetakse, siis mõjub paremini: ei saa nii pea rohtu. Nõiad saadavad külminga. Neil on seks omad sõnad, mis nad saates pruugivad. – E 25528 < Kihelkonna (Eisen (Kkjad 81) refereerib samu (enda poolt üleskirjutet) ridu üsna vabamalt: „Kuhu külming siis läheb, seal teeb ta kahju, loomad tapab ära, inimesele saadab haigust. Kõige kangem on külminga vägi esimese vastutulijaga kokku puutudes; kaugemale minnes kaob ta tapmise ja haigeks tegemise jõud” jne. – Kuskilt

Eisen on saand külmakinga kohta veel järgmise kirjelduse: „Külmking on nõid. Teeb haigeks, kui sulle vasta tuleb. Sui sojal ajal tunned kusagil mõne korra külma õhku. See külmking ongi. Kui külmking looma peale tuleb, tapab looma ära, inimese aga teeb haigeks. Külmking käib nagu vaim tuules. Külminga vasta saab abi, kui sinna minnakse, kust haigus saadud, sealt purusid tuuakse ja neid suitsetakse. Siis tuleb tervis jälle tagasi” (E 15039)).

Ühed arvavad, et külmking surnud koera lihast tehakse. Teised rääkivad jälle, et lausujad ehk nõijad õhtuti oma suust õhku tuulde puhuvad ja sääl juures sõnu räägivad: mine ja tee selle ehk selle inimesele seda ehk teist sugu kurja. Ja nõnda kui ma olen kuulnud, et elaja loom kas olgu ta hobu, härg, lammas ehk mis sugune kodu loom tahes, suur või väike, kes külmingaga vastamisi läheb, see sureb. Aga kui ta jälgedese juhtub, jääb alati raskete haigeks, ja väga arva on sell juhtumisel surma ette tulnud. Niisamma räägitakse inimeste kohta, aga inimeste üle külmingal nii suurt voli ei ole, et ta võiks neile surma tuua, aga alati haigust, olgu see missugusel kokku juhtumisel tahes. – E 41177 < Karja.

Ettekujutus külmingast kui mädanevast koeralihast tehtud ja õhku lastud haiguse ja surma tekitajast (eriti veel loomade man) sarnaneb nõndavõrd lendva ehk rabanduse ehk äkise mõistele, nii et Eisen (Kkjad 81) peabki külminga „Saarlaste lendaja, lindva” lokaalseks nimetuseks, jätkab aga säälsamas, et „teiste teadete järele nähikse külmking jälle ometi enam vaim olevat”. Ja üks ole ebamäärane „vaim” üldse alatiseks kergekäeliseks seletuseks igasugu tumedate olevuste defineerimisel. Nii öeldakse ka külminga kohta, et see on lihtsalt vaim, kes käib mööda maad (E 25528 < Kihelkonna; L < Pöide) või kuri vaim jöenäki, vedaja (= tulihänna) ja teiste kõrval (H IV 2, 275 (3) < Karja) või kuri vaim, kes elab metsas (Osil. I 17, 3 < Muhu) või „Külm-Kink olla metsavaim, olnud inimese sarnane, kuid must, ilma peata ja hobuse jalgadega” (EVR XXI 22 < Pühalepa). Siit samm edasi, jõuame juba tüübilise metsas asuva hirmutise või kummituse mõisteni: Mõned väidavad, et kui õige kaua metsas huilata, hoolimata vastukajast, siis kohatavat lõpuks koletist, kes peituvat metsas varjul ja olevat külmking; oma välimuselt ta ei olevat inimene, vaid liikuvat aeglaselt ja mahtavasti edasi, nii et maa väriseb; ülespoole ta kuju peenenevat ja näivat välja otsekui viiekümnekoormane heinakuhi (Osil. I 18, 6 < Kaarma). Järgnegu lisaks paar lugu sellise kummitusena kujuteldud külminga huilgamisest (vt. veel § 110: „Külmking toodab halli ehk viluhaigust” ja „Taskunuga põigiti pihelga kepi otsa”; vt. ka § 117). –

KÜLMKING TULEB VASTUHUILGAMISE PÄÄLE KARJASTE MANU

Kord olnud karjased metsas tule ääres ja kuulnud kaugelt ilusad õikamist. Karjased eikand vastu ja kuulnud, külaline tulnud ligemale ja mida ligemale tulnd, seda hirksamaks eikamise heal läind. Viimati läind asi nii hulluks ja hääl hirmsaks, et karjased kõik kartma hakanud, ja võeras ei jäändki tulemata. Ilmunud ka varsi suur valge kogu, istunud karjaste hulka ka tule ääre maha, ja karjased kõik hirmu täis, ükski ei tohtind ennast liigutagi. Kui natuke aega oli mööda läind, tõusnud külmking maast üles ja läind oma teed. Siis hakkand karjased isekeskes rääkima. Üks ütelnud: „Näгите, missugused hullud silmad tal olid?”

Teine rääkind: „Ma nägin paremine kui teie nägite, ta oli peris halasti inimese nägu, lina ääre alt paistis.” Kolmas rääkind: „Suured ristati hambad olid suus, sõrmed olid kui koera küüned, aga koera omadest hoopis suuremad, ja hobuse jalad olid tal all.” Igaüks arvanud, ei tea, mis elukas see oli. Õhtul saanud kodunt igaüks, kui tema olekud oli rääkind, vastuseks oma vanemate käest: „See oli külmking.” Peale selle juhtumise ei ole karjased enam iialgi tohtind vastu õigata, kui oli metsas eikamist kuulnud, olnd kõik vaik. – E 41184 < Karja.

„KÜLMKING VEISID JUHATAMAS”

Kord otsind tüdruk karjamaal veisid. Korruga kuulnud ta metsas nii ilusa häälega uitamist, et niisugust pole ta enne kuulnud. Tüdrud hüüdnud vastu: „Nägid sa meite veisid?” Külmking hüüdnud vastu: „Jah nä-ä-gin.” Tüdruk: „Mis nägu need olid?” Külmking: „K-i-r-ju,” Korruga näind tüdruk, kuidas suur valge kogu metsast karjamaale tulund, küsind: „Kus need veised olid?” Valge kogu vasta: „Leppikus.” Tüdruk läind vaatama ja leingi leppikust veised, aga sedasama ei tea, kus külmking sai. – E 41183 < Karja.

Lehmade kättejuhatamine on haruldasi näiteid külmkinga. häätahtlusest ja hädaliste aitamise, – harilikult teda esitellakse ikka pahana ja halbategijana, keda kiusab taga piknegi: „Kui Taeva Taat hüiab (müristab), ära jookse, ära otsi varju puu alt, ära pia põlle üllal, ära käri kue õlmi üles etc., et külmking kuskile kurro vahele ei saa pelgo peita” (H I 4, 392 (3) < Saaremaa). Umbes samuti kirjutab Wiedemann (LdE 457), et äikese aegu ei tohita minna puu alla, hoida taskuid tühjena, tõsta üles põlle ega seelikut, pidada oma man ühtki tühja lähkrit ilma punnita ega tühja noatuppe (kus saarlased harilikult ikka kannavad oma nuge) etc., et pikse tagaaetud külmking või kurat ei leiaks varjupaika ega tõmbaks välku enda järele kah sinna. Sellised keelud pikse puhul on tingitud üle Eesti harilikult ikka kõige paha päämehest kuradist ja selle kompaniist, kuhu hulka asetetakse nähtavasti külmkingi, nagu selgub alamal.

TAARA JA SAATANA INGEL KÜLMKING

(Ärkamisaja vaimus stiliseeritud ja Taaraga dekoreeritud kirjutis)

Taevast sünnib äkitselt hirmus raksumine: sealt langevad hirmsad pikse nooled maa peale ja pilved sütitavad tuld. Viimaks, kui Taara kõik kurjavaimude voli maa peal valguse läbi tühjaks oli teinud, julgenud üks saadana ingel, nimega Külmking, hiljemini jälle mööda ilma ümber hulkuma ja rahvast eksitama hakata, iseäranis kange vihma saju ajal. Taara märkanud kohe, et selle rahva rahu rikkuja kohta muud ei võinud aidata kui miski looduslik hirmutus. Sellepärast pani ta oma pilvedesse tuld, mis kange vihma sajuga sealt välja lööb ja vana Külmkingale õige palavad kuuma taha teeb. Veel suuremaks nuhtluseks kui välk olla temale pikne ehk kõu (müristamine). Need olla ühed tulised nooled, mis otse kui looduse sunnil Külmkingale pidada müristamise aegas järele kargama, mille eest vana julge ümber hulkuja hirmsa kiirusega ära plagab. Et Külmking sagedasti majade sisse pikse eest peab

tahtma varjule pugeda, sellepärast ei usalda inimesed oma majade uksi müristamise ajal lahti jätta, et külming senna sisse ei peaseks ja seega pikne ja välk nende maja ära ei lõhuks ega põlema ei sütitaks. Pikne olla üksnes kurjade vaimudele ja kurjade inimestele kardetav; hääde külge ta ei puutuda ial. Sellepärast uskuvad rahvas ka praegu veel, et need inimesed, keda välk surmab, et need nii kurjad ja patused olivad, kellele Jumala viha muul kombel surma ei anna. – H, R 3, 391 (5) < Saaremaalt.

KÜLMKING OTSIB VARJU PIKSE AEGU

Üks kord olnud üks naine oma lapsega üksi metsas heina tööl, laps olnud kahe ehk kolme aastane ja olnud korviga puu oksas ripus. Vihma hakand sadama ja müristand ka. Siis üks vana hall kits tulnud sinna puu alla, kus laps oksas oma korviga ripus, ja oidnud ennast umbest lapse korvi alla. Ema käind teda mittu kord ära ajamas, ika läind uuest jälle. Ema hüüdnud esmalt lapsele; „Väätike, väätike, anna pihta!” Laps pole midagid oskand teha. Ema läind ise jälle ära ajama, saatnud teda eemale, sääl kõu löönd vana kitse maha, kes muud midagi polle olnud kui külming. – H III 5, 20 (2) < Valjala (vrld. § 30).

Pikse motiivi kõrval veel teiseski tüübilises motiivis esinevad Eestis külming ja kurat kõrvu: see on nimelt maadlemine kuuvalgel ööl, kusjuures suurel maal väljakutsujaks on üldisemalt kurat (vrld. FFC 25, S. 35), Muhumaal aga ka külming järgmises loos. – Mees tulnud öhtul sepalt ja kõlistelnud käes raudu; äkki tekkind teele ette külming, võtnud põllult äkke ja visand meest; mees pole teind väljagi, läind üha edasi; rauad kõlisend taas, ja siis külming tormand maadlema; kui mehe „vilu” (s.t. vari) olnud külminga pääl, siis ta tuuseldand teda mis kole, olnud aga külminga „vilu” mehe pääl, siis see olnud tugevam; mees jäänd pigistamisest haigeks ja surnud poole aasta pärast (L < Muhu Võlla küla; jutustaja kuulnud lugu ühes kõrtsis NB Pärnumaal kodukäija nime all). Niisama õpetab Wiedemann (LdE 426) külminga pääletungil inimest nõnda asetuma, et oma vari külminga pääle langeks, siis saadavat tast võitu. Ja lõpuks külmingaga on seotud veelgi tavalisem muinasjutu-motiiv, mis esineb ühenduses igasugu kummituste ja kuraditega: keegi raskejalgne naine töötand metsas kadund lehma otsides külmingale selle, mida ta kannab rinde all, tüssand aga pärast külminga, andes talle mitte last, vaid põlle (Wied, LdE 426).

109. Alati paistab silma külminga kirjeldusis tema kummaline välimus. Juba eelpool (§ 108) oli juttu ta esinemisest tuulehoona, musta inimesena ilma pääta ja hobuse jalgega, viiekümnekoormase heinakuhjana või karjalaste manu tuleva koletisena, keda iga nägija kirjeldab isemoodi. Lisagem siia uusi külminga välimuse pildistusi: „Külming näitab end tee kõrval kui edasi liikuja heina labu või kadaka põõsas” (E 42390 < Põide); ta näib välja otsekui heinasaad (E 41190 ja 41193 < Karja); „pealt olnud just kui õle vihik ja üks ainus jalg olnud all, sellega hüppanud ta ikka edasi” (H IV 2, 280 (3 c) < Karja). Mõnikord ta esineb musta mehena, kes moondub heinasaoks (E 41189 < Karja), teinekord taas mehena

valges palakas, kes hüpleb ühel jalal (Osil I 17, 3 < Muhu). „Kuju on temal inimese nägu, mõni kord surma valgetes mähkmetes ja enamiste igapäevastes riides” (L < Pöide). „Külmking olnud valges riides vaim; teedel ühe jala peal hüpates kohutanud inimesi; jäljed olnud teine inimese, teine koera; nii pidi tal teine inimese, teine koera jalg olema” L < Pöide). Nad on küll „keha poolest inimeste sarnatsed, aga ühe jalaga ja labajala asemel kannavad tagaspidi seisavad ani jala moodulist jalga”, nii et kaugelt näib, nagu hüpleksid nad ühel jalal (H III 25, 253 (5) < Valjala). Külmkingal olevat teravad jalad, mispärast ta saavat liikuda lumes ainult suuskega, ja mõnikord olevatki näha lumel tema käigu jälgi (Wied, LdE 426). „Külm king ööldi ennast ka mõnda moodi muutvad: vahest inimese moodi, vahest ka lojuse moodi” (H III 5, 19 (2) < Valjala). Edasi külmkinga kujuks on poolinimest-poolkassi (Osil. I 18, 5 < Valjala), vana hall kits (H III 5, 20 (2) < Valjala), valge jänes (H III 25, 254 (VI 1) < Valjala), koer, kass, mullikas või mõni metsaloom (H III 25, 253 (5) < Valjala), tükk hobusesõnikut (Osil. I 17, 3 < Muhu) ja sageli lihtsalt suur valge „kogu” (E 41183, 41184 ja 41190 < Karja), suur hall kogu (E 41182 < Karja) või suur must kogu (E 41187 ja 41193 < Karja), kuni lõpuks tehakse vahet isegi mustade ja valgete külmkingade vahel (vt. alamal, vrld. ka § 113 ja 114).

Kummaline välimus iseendast on oluline küll igasugu hirmukujudele, esinegu need siis kummituse, tondi, kuradi, kodukäija või mistahte muu nime all, kuid ometi olgu juhitud tähelepanu eriliselt iseloomustavale ühel jalal hüplemisele, iseäralikkele jälgele, valgele palakale või valgele linale (E 41184 ja 41197 < Karja) ja üldse valgele „kogule”, mis on teatavasti just kodukäijate harilikkeks tunnuseiks, niisama nagu surnud kummitelavad alatasa ka just loomade, heinasaadude ja muude loodusasjade kujul (Vrld. Eisen, Kkjad 33–37). Teiselt poolt mainigem ka pikse motiivi kohta, et pikne ei ole kaugeltki ainult ristiusu reklameeritud kuradi, vaid samuti kõigi muude pahade vaimude, surnud nõidade, roimarite ja üldse kurjategijate verivainlane (vt. veel § 111 ja 113). Edasi maadleminegi kuuvalgel ei sünni ainult kuradiga, vaid mõnikord niisama kodukäijatega (Tüübiline siin on just varju motiiv: koolja või kodukäija varju langemine elava pääle toodab viimasele ikka haigust, ja sellepärast õpetetakse: „Kui kooljaga tee pääl vasta tuld, sis olevat hää päivä poolt küllest kooljast mööda minna, – sis ei saavat koolja mööda minejat ära varjata” (H II 30, 871 (71) < Rõngu). Seesama maksab ka külmkinga kohta: inimene, kelle üle on läind külmkinga vari, kaotab mõistuse, millele järgneb pikaldane haigus või surm (Wied, LdE 426) – vt. § 110. – Väga piltlik on ms. ka komme, et matjate või hauakaevajate koju tagasitulekul peremees olnud tulega neil vastas vaatamas, kas (kõigil on varju; kel ei ole, see olevat sama, keda nad matnud ja kes jõudnud juba enne neid tagasi (H, EKS 4° 5, 326 (307) < Karja). – Ja nõnda siis lõppude lõpuks, konstateerind eesti külmkingal kokkupuutekohti elava nõia moondise, tuulispää, lendva, paha vaimu, metsavaimu ja üldse igasugu kummituse kui ka kuradiga, jõuame nagu harilikult ikka pahade vaimude ja hirmutiste algupära ja ürglähtekoha jälgides aina surnute piirkonda: ka külmkinga juured näivad võrsunuvat samast mullast, kuhu maetakse siit ilmast lahkunu surnukeha ja kust arvatakse tulevat välja tema edasielav hing igasugu kujul ja kombel.

Juba eelpool (§ 107) esitet Luce ja Mustose teated tembeldavad külminga selgesti väljendult surnu varjukujuks, Wiedemann (LdE 424) seletab, et kodukäijad ja külmingad ehk kaapjalad (Scharrfüsse) on kõik ühetaoliselt lahkunute vaime, kes ilmuvad päälilma nähtaval kujul; edasi Wiedemann teeb siiski vahet kodukäija ja külminga vahel, tähendades, et kutsumata vaime püütakse eemaldada või põgenetakse ise nende eest, eriti külmingade eest, kes NB ei tule küll enam koju tagasi (nagu „kodukäijad“!), kuid liiguvad niisama ringi, tehes kahju ja hirmutades inimesi. Külmingad ei olevat muud kedagi, kui „sandid inimesed”, kes ei mahu pärast surma taevasse, vaid jäävad maa pääle tuule liigutada ja puhuda (L < Anseküla). Nõndasama väidetakse ka Karja kihelkonnas (E 41177) üht tõugu külmingade kohta, et „need muud kedagi ei ole kui surnud inimeste hinged, kelle üle veel aru pidamata on, kus teda peab pandama, kas hease ehk pahase paika (vrld. § 113); seda külminga nimetab rahvas pool kodu käijaks ehk kodukäija pooleks vennaks; nii palju on ta päris kodukäijatest teist sugu, et ta koju maja juure enam ei lähe, kui ta säält kord on välja viidud; tema on enamiste metsas nenda samma kui külmingad (= teatud lill – vt. § 110), ja sellepärast kannab ta külminga nime; külming peab ka oma kuju ja näu poolest kahte sugu olema: esimesed ehk paha tegijad külmingad (need on jutustaja arvates nõia lastud lendvaid — vt § 108) on enamiste mustad ja hallid, aga teised, keda pool kodukäijaks ehk kodukäija pooleks vennaks kutsutakse, olla kõik valged, ja sellepärast arvavadgi rahvas neid surnud hingedeks.” Nimetuste „pool-kodukäija” ehk „kodukäija poolvend” kõrval väljendab külminga olemust äärmiselt ilmekasti ka Wiedemanni märkus (LdE 425), et vana inimese kõrva maetud lapse kohta öeldakse vana jala-peastja ehk külminga poisike selles mõttes, et laps kängib vanal surnul jalgu, kui see lahkub hauast. Kuid nagu harilikult ikka ligidaselt sarnanevate mõistete vahel piirjooned hajuvad ähmaseiks ja kaovad sageli hoopis, nii seginevad ka kodukäivad ja muidu ümberhulkuvad surnud: Muhus (L < Võlla) külming esineb juba täitsa kodukäija paralleelnimena ja tuleb ka koju tagasi, samuti Sörves (L < Anseküla) ja Valjalas (H III 5, 19 (2)) ta vastab täiesti kodukäijale, Jämajas (EmS kogud) ei teata kindlasti, kas külming on mõni kuri vaim või surnud inimene. Üldisemalt ent määritletakse siiski üsna täpselt, et külmingeks saavad pärast surma nimelt just halvad või erakordsed surnud, nõiad, enestapjad jne., nagu kirjeldetakse alamal.

Kodukäiaiks ehk Külmingaks kutsutakse kuri inimene, kes pärast surma kodus käib teisi inimesi, kes ta perekonnast elus alles on, vaevamas ja hirmutamas. – E 27619 < Valjala.

Külming on üks kodu käija inimese vaim, kes on ma peal võlu olnud ja muud kurja teinud; mõisniku kodu käijud olla kirikus hulgakesi nähtud öösi kell 12, talu inimesi aga üksinda (L < Pöide).

Külmingast rääkiti ka mõnda; see pidi vist kodu käia olema, nende inimeste hinged, kes võllud ja kurja kuntsi pidajad pidid olema. – H III 5, 19 (2) < Valjala.

Külmingadeks saavad pärast surma kõige suuremad nõiad, kes elus inimestele, loomadele palju kurja teind on. – H III 25, 253 (5) < Valjala.

Külmking, kes siin maa peal väga õelaste elab, kas suur nõid, võluja, painaja jne. olnud, siis ei võeta teda pärast surma ei heas ega pahas paigas vastu, ta jääb maa peale kodu käiaks. E 42390 < Pöide.

Võtab keegi omal ise elu, siis peab ta oma õige surmani hulkuma ringi kui tuulehoog või väikene valge mees või külm king (“als kalter Schuh”, NB mitte Kaltsehuh, nagu kirjutavad Luce ja Wiedemann) – Osil. I 17, 1 < Kaarma.

Külmkingad olla nende inimeste vaimud, kes ise enesele elu lühendavad. – H IV 2, 280 (3 c) < Karja.

Täiesti sarnanevad kodukäija omadele ka ettevaatus- ja kaitseabinõud, milledega püütakse vabaneda külmkingast. – Kes külmkinga kardab, kuid hirmu pärast ei saa paigast teda nähes, see lõigaku katki oma pastlapael, siis ta pääseb põgenema (Wied, LdE 426). Ka päästab külmkinga küüsisst tema nime nimetamine (E 41177 ja 41197 < Karja, vt. juttu alamal). Ja nagu kõiki pahu vaime nii ka külmkinga võib peletada püssipauguga ja hukata hõbekuuliga (Wied, LdE 426; E 27619 < Valjala, E 41196 < Karja, vt. juttu alamal). Suurimad ent külmkinga hävitajad on siiski pikne (vt. eelpool ja § 108) ja hundid, millest alamal eraldi (vt. § 111).

„KÜLMKINGA LINA”

Kord läind üks naine metsa marju lapsele noppima ja saand ka vana tutva külmkingaga kokku. Naine nimetand külmkinga – kohe tõusnud sealt kohast hall suits nõnda kui vee aur üles, kus külmking seisnud. Vähe aja pärast olnd suits kadund ja naine leind säält ühe valge lina. Võtnud lina ära, hakand koju poole luusima. Kui oli ühe poole versta ära käind, tulnd külmking järge lina kätte saama. Naine andnud lina pärija kätte ja akand jälle edasi sammuma ja eksind ära ja nii kangeste, et läind tükkis sügavale metsa. Siis pole muud nõu üle jäänd, kui pannud oma riided pahempidi selga, – siis saand jälle õige tee kätte. – E 41197 < Karja (eksimisest vt. § 110, 117 ja 134).

METSAVAHT LASEB KÜLMKINGA LAULATUSSÕRMUSEGA

Üks metsavaht oli mõne aja igapääv külmkingaga kokku juhtund. Metsavaht mõtlend, ei tea, kuidas tast lahti saab. Metsavaht võtnud ühel pääval hõbe laulatus sõrmuse, ajand püssi sisse ja läind metsa ja niisamma kui ennegi saand vana tutva külmkingaga jälle kokku. Metsavaht lasknud laengu külmkinga peale välja. Korraga sündind kange pragin, nõnda et kõik mets olnd praginad täis. Metsavaht läind vaatama, kus külmking. Saand natuke maad edasi minnes näind ta, kuidas palju suuri puid olnd juurdega üles kistud ja nende puude vahel hea käänakas koera liha. – E 41196 < Karja.

KÜLMKINGA HAUDA KINNI MANAMINE

Teine juhtumine minu ajal, ka nii peale 40 aasta tagasi. – Elas Pöidel Uudes valdas üks vabadiku maja sees üks küürus seljaga naesterahvas, hüiti Küirakas Leenu. Tema oli elu aja sakste õmbleja olnud, linnas eland ja saksa moodi riides käind ja kübar peas kannud. Leenu oli ära surnud ja Tornimäe õigeusu surnuaeda maha maetud. Tema maja ütt jäi üksi tühjaks.

Pääle selle olivad mõned hilised tee käijad küiraks Leenut tee peal näinud, ja oli ka nähtud, et Leenu maja sees ööseti tuluk põleb. Viimaks võtnud kaks või kolm noort meest julgust ja läinud vaatama, kes sääl sihes on. Aknast sisse vaadates olid nemad näinud, et küirakas Leenu on ise sääl sihes, küinal põleb laua pääl, Leenu ise laua juures ja kammib oma pead. Poisid katsund nii tasa ja nobem kutt enne jooksu.

Pääle selle oli üks noor mees tulnud hobustega karja maalt kojo. Hommiku koidu ajal tulnud temale tee pääl küirakas Leenu vastu. Pois hakanud Leenut söimama. Leenu puhund ja väljanägemine muutnud nii hirmsaks, et pois oli kohkunud ja hobused olid nii hirmsast kohkunud, et pois oli hobuse seljast maha kuknud, sellest sammast nii haigeks jäänd ja mõne päeva pärast surnud.

Kui neid juttusi nii moodi räägiti, siis tuli minu ema öde minu ema juurde ja vandus vana küirakas Leenut, et see kodu keib ja tema laste haud just vana küiraks Leenu haua kõrvas ja Leenu haua sees olla suur auk, kutsus minu ema seltsi ja läksid Tornimäe surnuaeda. Ja nii oli ka olnud: Leenu haul käind risti juures nii suur auk all sügavasse kutt kssi (kassi?) auk on, ja see auk oli nii moodi kulunud välja näinud, ku oleks sääl üks loom alati keanud, ja sea päri (= vilja seest tuulatud peenikesed haganad) oli kõik see augu ümrus täis olnd. Nemad olid senna kivisi augu sisse pannud ja vasaku jala kannaga pihta löönd ja ise sääl juures üttelnd „hundale! hundale! hundale!” – Pääle selle ei olla enam Leenud nähtud ja ka mitte auku lahti tehtud.

Minu ema on paergus 85 aastad vana ja räägib seda juttu veel nii kui oleks see eile olnd. – L < Pöide (1925. a.).

Viimane muistend esitab meile külmkinga juba läbilõhki kodukäijana selle oluliseimais ja sagedaseimais situatsioones.

110. Külmkinga eriliseks ja alatasa esinevaks omaduseks on see, et teda kohtav inimene jääb haigeks või sureb koguni ära: „külma kinga kardetakse väga... üldse on ta üks surma ette kuulutaja” (E 42390 < Pöide); külmkingad põhjustavad igasugu haigusi inimesile, ütleb Holzmayer (Osil. I 17, 2 < Sörve); „nad tuua haigust, kui nendega kokku puudutakse”, tõendetakse ka Karjas (H IV 2, 280 (3 c)). Juba eelpool oli juttu nõidade saadetavast lendvataolisest külmkingast, kes suretab loomad ja haigestab inimesed (vt. § 108), samuti kõneldi eelpool külmkingaga maadlevast mehest, kes surnud haiguse kätte (vt. § 108), kui ka hobu-

selt kukkond noormehest, kes haigestund ja surnud mõne päeva pärast (vt § 109: Külmkinga hauda kinni manamine). Jutustetakse veel muidki vastavaid lugusid (Vt. ka § 111: Külmking ratsa sõitmas ja Külmking õrritab jalgega hunti (4. variant)).

HOBUNE EI JÕUA KÜLMKINGA VEDADA

Ükskord tulnud üks isa oma veikese pojaga õhtu ämariku ajal linnast kodupoole. Tee peal tulnud suur hall kogu vankri otsa peale ja olnud nii raske, et hobu suure vaevaga veel jõudis edasi minna. Isa kohkunud nii ära, et ei ole teadnud enam musta ega valged lausuda, ja kahvatand ära kui surnud. Poiss hakand paluma: „Ole heaks, mine maha! meie hobu ei jõua teid vedada.” Külmking pole sest palvest midagi hoolind, kükitand veel tükk aega vankril ja siis läind oma teed. Kodu tulles jäänd isa, poeg ja hobu kõik mõneks päevaks haigeks. – E 41182 < Karja (koorma raskenemisest vt. § 114).

KÜLMKING TOODAB HALLI EHK VILUHAIGUST

Ühel õhtul õige hilja tulnud mees kõrtsist kodu poole. Natuke maad kõrtsist eemal olnd kõrge kivi aid. Mees hakand üle aia minema, läind aja peale püsti. Korruga näind enese ees nii samma pitka mehe seisva kui ta aja peal püsti oli. Mees tulnd aja pealt maha, – must mees jälle taaga ühe pitkune. Pea peale selle muutnud must mees ennast heina saaduks ja käind mehega tükk maad õige teine teise ligistikus ära, siis läind metsa, nenda et mets mühisend ja põõsas pahisend, ise teind häält „eoo, eoo, eoo.” Kolm päeva pääle selle juhtumise jäänd mees nii raskeste halli ehk vilu haiguse, et pole mitmel nädalil voodist kippumagi saand ja kõrtsi minemisest polnd veel rääkidagi. – E 41189 < Karja.

„ÜKS NÄHTUS KÜLMKINGAST”

44 aasta eest oli Laimjala valdas Paju Kurdla külas Kohu talus oli üks Andrus rentnik. See oli Laimjala mõisa viina põletaja ja tema tuli säält iga ohtu hilja koduse. Tema oli küll kuulnud, et selle sama küla, mees Vana Olli Madis kodu köije, kodu kolistade ja loami (= loomi) lahti laske, aga tema pole sest kartnud midagid.

Üks ohta oli tema Kohu Andrus jälle hilja kell 12 koju tulema hakand. Siis Andrus oli kuulnud, et küla poolt maanteed mööda üks ähkimine tuleb. Andrus jäänud seisma ennem, kutt oleks maandee pääle läind, – siis oli ka Andrusest mööda läind maandeed mööda külast surnuaja poole külm king Vana Olli Madis, valged riided ümber, laseb kiirest ees, kaks hundi moodi halli jäärel. Tük maad, nii poole versta osa Andrusest mööda, oli veel üks kägin ja kiunumine olnd, ja selle pääle kõik nii surma vaikeses jälle.

Andrus oli nii ära kohkunud, et tema ei teadnud, kui kaua tema säält püsti seisis. Koju tema pole selle õhta mitte enam julgend tulla, oli viina kööki ööseks jäänud ja säält hommiku koduse tulnud haige, ja selle samma haigusega surnud.

Seda juttu teadvad siit küla inimesed veel kõik rääkida. Mina olen paergus Kohu talu Omanik ja olin sell ajal väika laps teises külas. – L Pöide (1925. a.).

Sageli külmking pole muud midagi, kui ainult külm tuuleõhk, mis tuleb inimesele vahest vastu, ja sellest inimene jääbki haigeks (E 25528 < Kihelkonna > Kkjad 81) (Vrdl. külma-värinaid Liivis § 97 ja 100. – Huvitav on teade Kihelkonnast: „Külmking olevat nõiduse asi, mis tuulest saajakse (vrdl. § 108). Olevat tuule õhk, kord iseäralik külm, või sagedamini soe õhk, kust haigust saab” (EVR XXXIX 35)). „Kui inimene külmkinga eemalt näeb, peab kohe külmkinga kas salaja ehk kuuldavalt nimetama, – siis jääb haigus tulemata; aga nende külmkingade kohta ei või midagi parata, kes nägemata käivad; muud märki neil ei ole kui vilu tuule õhk tuleb vastu, ja siis on haiguse käsk käes, – muud ei ole enam mõteldagi, kui heida voodise ja oota haigust kallale, minu poolest kas mõnda nädalid ehk kuud, kui on käsk antud, siis haigus tulemata ei jää, üks kord ikka tuleb; seda usuvad mõned õige kindlaste; haigused, mis külmking toob, on mõne sugused: esiteks kange pea valu, teiseks luude valu, häkine ehk rabandus, hall ehk vilu haigus ja veel mitmed selle sarnased haigused, mis inimesi vaevavad” (E 41177 < Karja). Kuumast tuuleõhust vt. alamal.

Sellise külmkinga toodetud haiguse arstimisvahendiks on „laiad rohud metsas kasvamas” (E 25528 < Kihelkonna > Kkjad 81) või pikkade kitsaste lehtede ja kollaste õitega lilled (L < Muhu); „rohi aga selle vastu on ja kutsutakse külmkinga rohuks” (H III 26, 253 (5) < Valjala). „Niisuguse haiguse vastu pruugitakse Külmkinga rohtusid, mis metsades kasvavad: tuuakse Külmkinga rohu õilmid, keedetakse ära ja selle veega pestakse haigeid olevaid liikmeid, kas käsa ehk jalgu, millel Külmkinga haigus on, – siis pidada paha tõbi ära kaduma” (E 27619 < Valjala). „Külm kinga rohud on kõige haiguste vastu hääd, olgu kas maast saanud, tuulest tulnud ehk halva jälgede (vt. alamal) pääle satunud, ka jalgade paistetuse vastu on ta hää, kui seda rohtu keedetakse ja haigele juua antakse” (H III 25, 238 (208) < Valjala). Külmetumisest tekkind palavikku peetakse Muhus „akand aiguseks” (eks külmkingi tule ju külma tuuleõhu näol!), ja sel puhul antakse külmkinga teed või püssirohtu sisse; külmkinga-rohi olevat hää ka viluhaiguse ehk külmtõve vastu (L < Võlla), nagu esitet juba eelpoolgi. – Külmkingaks nimelt kutsutakse Saare, Muhu-ja Hiiumaal (sinivalget? või) kollaste kingataoliste õitega lille, mis eesti kirjakeeles on tuttav kuldkinga nime all (Cypripedium calceolus L, saksa keeli Frauenschuh), teiste teatel külmking olevat aga kah käokingade perre kuuluv hundihein (Aconitum Lycotomum L). Huvitav, et Luce, põhjalik Saaremaa lillestiku tundja, ei maini ometi mitte külmkinga, vaid tõlgib cypripedium „kuldkingad” (Heilmittel der Ehsten, 1829. a., lhk. 301). Hiiumaal külmkingade paralleelnimeks on ummiskingad (EmS kogud < Rõigi). Olgu tähendat veel, et lillenimena külmking esineb ka mandril (L < Lääne-Nigula) ja Wiedemanni sõnaraamatus kõrvu käokinga, (kää-) ummiskinga, kukukinga, kuldkinga ja linnukingaga (Ka soome keeles esinevad lillenimed külmänkukka ja kultakenkä, cypripedium calc. on Soomes tikankontti).

Iseloomustav külmkinga toodetud haiguse puhul on sageli allakriipsutat üksikasi, et haigeks jääb just see, kes on sattund külmkinga jälgede või radade, resp. külmkingade tee pääle (vt. eelpool: „halva jälgede pääle”, vt. ka § 108 lendva puhul). Juba Holzmayer (Osil. 117, 3

< Muhu) teatab, et külmkinga jälgele sattunu jääb haigeks, saab halvatuse või langetõve. Wiedemann (LdE 426) tähendab, et inimene, kes läheb risti üle külmkinga tee, jääb haigeks, niisama see, kelle üle on läind külmkinga vari, kaotab mõistuse, millele järgneb pikaldane haigus või surm (vrdl. ka § 108: langeb külmkinga „vilu” maadeldes mehe pääle, siis mees jääb haigeks < Muhu). Lisagem uusi andmeid. – „Üks jägu külmkingasi peab veel olema, mis üksnes siis tõbe toovad, kui inimene tema tee peale ette juhtub ja eest ära ei lähe” (E 41177 < Karja). „Kui inimene kogemata juhtub külmkinga jälgedesse astuma, siis jääb ta hingetumaks” (EVR XXXIX 180). „Külmkinga jälgede pääle sattumisest räägitaks, et kui inimene on juhtunud külmkinga jälgede sisse astuma, siis inimene jääb haigeks, väga raskest, ükski rohi ega tohter ei aita; siis peab tooma surnuajast seikse haua päält, kes kodu keib, puru ja mulda, seda elavate sütte pääle panna ja haigele seda suitsu laska, – siis saab kohe terveks” (L < Pöide) (Purudega haige suitsutamises oli juttu juba ka § 108. alamärkuses). „Olla niisugused külmkinga rajad metsas; kui inimene nende üle juhtub minema, siis jääb ta kohe aigeks, ja siis on jälle tarvis külmkinga rohuga suitseta ja selle teed juua, ja see olla väga ea” (L < Pöide). „Jõulu ja Nääri hommikuti (vrdl. Liiviski § 101) ei tohita mitte nii julgesti välja käima minna, sest külmad kingad olla sel öösel rohkestest käinud, ja kui inimene nende jälgede sisse astub, jäeda ta haigeks” (H II 47, 275 (6) < Saaremaalt). Kaks naist läind kord Sõrve pool õhtul pimedas läbi metsa; korruga üks tundnud: nagu tuline õhk või kuumuse juga läind temast üle; naine tõtand koju, jäänd ja jäändki haigeks kuni surnud, – eks ta olnud siis külmkinga jälgede pääle sattund (L < Anseküla). On kujunend isegi kõnekäänuline ütlus: „külmkinga jälgede pääle jäänd või sattund”, mida tarvitetavat arusaamatu haigestumise puhul (L < Anseküla), „Kes juhtub üle külmkinga jälgede minema, see jäeb sandi haigusega haigeks, mida ükski arst ega tohter ei paranda” (E 27619 < Valjala). „Kes külmkinga jälje sisse juhtub astuma, peab varsti surema” (E 42390 < Pöide). „Kes nendele jälgedele sattunud, saanud ikka midagi pahad haigust, ehk õigem, kellel midagi haigust olnud, see sattunud külmkinga jälgedele” (L < Pöide). „Juhtub inimene kogemata külmkinga jälgede pääle, siis jääb ta kohe haigeks ja võib ka surma saada, kui aegsasti selle vastu abi ei otsita... saarlased ei usu sellepärast kunagi hommiku vara välja minna, ilma et nad saapa sääri soola täis ei pane, sest sool kaitseda nende usu järele kõige nõiduste vastu” (H III 25, 253 (5) < Valjala).

KUMMALISED JÄLJED EKSITAVAD JA TEEVAD HAIGEKS

Üks Kandla valla mees jutustas, et tema tulnud ühel kuu valgel omast karjamaa metsast läbi. Ta vaatnud, et ta ees läheb jalgrada mööda üks kuju – pealt olnud just kui õle vihk ja üks ainus jalg olnud all, sellega hüppanud ta ikka edasi. Öösel ei ole ta neist jälgedest ära saanud, sellepärast läind tema hommiku valges vaatama, kas ehk sääl iseäralisi jälgi ei ole. Ta näinud, ikka süld maad vahet, liiva peal olnud ikka üks seesugune jälg kui inimese käe ase. Ta läinud selle peale jälle koju ja jäänd väga raskesti haigeks. – H IV 2, 280 (3 C) < Karja.

Äsja esitet lugu lisab külmlkinga jälgede kohta veel uue tähtsa üksikasja: „öösel ei ole ta neist jälgedest ära saanud”. See tähendab – kes satub külmlkinga jälgesse, see ei leia enam oma õiget teed, see eksib ära ega saa enam muidu metsast välja, kui peab pöörma oma riided „pahem pidi” (E 25528 < Kihelkonna). Holzmayer kirjeldab (Osil. I 17, 3 < Muhu), kuis talupoeg oma enda maalapil, kus ta töoskelnud iga päev ja näind silmsi kodu, pole leidnud korraga enam teed oma maja manu, sest et ta sattund külmlkinga jälgede pääle; üldse külmlking eksitavat metsas käijaid. Edasi Holzmayer kirjutab (Osil. I 18, 4 < Sörve), et „kui kegi temma jälgede peale sattunud, on ta keige teadvamal kohhal ärra eksinud”; sellisel korral tulevat pöörda pahupidi kas sukk või midagi muud riidet ja tõmmata jalga, – „siis on varsi arro kätte tulnud, mis paik se olnud”. Ka Wiedemanni teatel (LdE 426) mõned arvavat seda külmlkinga või tema jälgede süüks, kui eksitakse ära metsas või mujal täisi tuttavas paigas. Abinõudest, kuidas päästakse külmlkinga küüsist ja jõutakse õigele teele, jutustavad järgmised lood.

TASKUNUGA PÕIGITI PIHELGA KEPPI OTSA

Kord tuli Vanaange Laas laadalt ära. Senni polnd viga midagi, aga kui Süitsu metsa jõudis, läks asi kirjuks. Kõige esiteks kuulnud ta eikamist: „Eäi, Laas, tule siit läbi, siit saab ennemine koju!” Nõnda kuulnd ta paar korda eikamist ja pole sest midagi hoolind. Läind nuhti peale edasi, aga viimati läind asi nii hulluks, et hakand senna poole kiskuma, kust eikamine kuulda olnd, ja viimati eksindgi ära. Kui olnd mehel enne tegemist, kui õige tee jälle kätte sai. Aga mitte muid kui leikas pihelga keppi, pani tasku nua põigiti selle keppi otsa, siis akas minema ja sai õige tee kätte ja sedamoodi jõudis viimati koju. – E 41197 < Karja.

RIIDED PAHUPIDI SELGA

Teiste teadete järele nähikse külmlking jälle ometi enam vaim olevat. Ikka aga on ta püüd paha tegemine ja äraeksitamine. Kes külmlkinga jälgedesse juhtub, võib kas oma kodu ümber ära eksida, metsast pole rääkidagi. Korra juhtunud üks vanamees külmlkinga jälgedesse. Eksinud muidugi ära. Viis korda tulnud ühe puu alla välja. Tunnud puu sest ära, et iga korra nuaga puusse risti lõiganud. Viimaks pöörnud vanamees riided pahempidi, siis peasnud õigele teele. Nimelt aitab äraeksimise ajal külmlkinga jälgedes riiete pahempidi pöörmine. Pahempidi pöörmisega lähevad eksija silmad nagu lahti ja ta tunneb endist viisi jälle õige tee ära. – Eisen, Kodukäijad 81–82 (Originaal, mida Eisen nõnda vabalt tõlgitseb, on iseendast väga fragmentaarne: „Üks vanamees eksind ära. Viis korda ühe puu alla. Iga korra nuaga risti puu peale. Viimaks riided pahem pidi. Siis peasnud välja.” – E 25528 < Kihelkonna) (vrld. § 109: „Külmlkinga lina”) (Riiete pahupidi pöörmise maagilisest võttest ligemalt vt. Rantasalo (FFC 31, lhk. 133–134) ja Holmbergi (KsVk III 25–27) kirjeldusi).